

बुद्धपरिनिर्वाण संवत्का विषयमा नेपाली मत

—सूर्य विक्रम झवाली

काठमाडौंमा भगवान् बुद्धको निर्वाण जयन्तीको २५०० वर्षको विराट् समारोह जसले देखेको छ उसले त्यो समारोह भएको वर्ष १९५६ सन्मा बुद्धदेवले निर्वाण प्राप्त गरेको २५०० वर्ष भएको कुरा थाहा पाएको छ । यस हिसाबले यो साल बुद्धनिर्वाण संवत् २५१५ हुन आउँछ तथा बुद्धको जन्म ५४३-४४ पूर्व कृष्टाब्दमा भएको रहेछ भन्ने चाल पाइन्छ किनभने उनको निर्वाण ८० वर्षको उमेरमा भएको थियो ।

यो सिलोन (श्रीलंका) राज्यमा परम्पराअनुसार मानिआएको संवत् हो । भारतका बौद्धहरू पनि यही संवत् मान्छन् । बर्मा तथा थाइलैंडमा पनि यही संवत् मानिन्छ ।

तर संसारका अरू बौद्धदेशहरूमा बुद्धको निर्वाण वर्षका विषयमा निकै मतभेद देखिन्छ । बिसेट स्मिथले आफ्नो अर्ली हिस्ट्री अफ इण्डिया नामक पुस्तकमा एसिया का विभिन्न बौद्धदेशहरूमा बुद्धनिर्वाण संवत्का विषयमा अनेक विभिन्नता भएको कुरा लेखेका छन् (चतुर्थ संस्करण-१९६२-पृष्ठ ४९-५०) । उनका कथनको सारांश तल लेखिन्छ ।

भगवान् बुद्धको निर्वाण संवत्का विषयमा गनिसवतु मितिहरू प्राप्त छन् । देवानबहादुर एल. डी. स्वामी कप्तु पिलाईले भगवान् बुद्धको जीवनीका वर्णनका आधारमा उनको मृत्यु तिथि १ एप्रिल ४७८ पूर्व कृष्टाब्द स्थिर गरेका छन् । चीन तथा अरू ठाउँमा निर्वाणका विविध मिति पाइन्छन् । ती मध्ये फेंटनमा ४८९ साल वर्षसम्म प्रत्येक वर्ष एक विन्दु थपेर लेखिएको प्रमाणबाट त्यो वर्ष

सम्म ९७५ विन्दु लेखिएका थिए । यताबाट निर्वाण संवत् ९७५-४८९-४८६ पूर्व कृष्टाब्द ठहर्छ । खारवेल शिला-लेखका आधारमा सिलोनमा मानिएको ५४३-४४ पूर्व कृष्टाब्द नै अधिक प्रामाणिक ठहर्छ भन्ने मत स्वर्गीय विसेट स्मिथले व्यक्त गरेका छन् ।

यो सानो लेखको मुख्य उद्देश्य हाम्रो नेपालमा भगवान् बुद्धको निर्वाण संवत्का विषयको विचार थियो । सो विवेचना गर्ने अभिप्राय हुनाले माथि यस विषयमा भएका मतविभिन्नताका जो उदाहरण उपस्थित गरिए, ती पर्याप्त होलान् ।

हालमा मेडियेवल नेपाल नामक योटा पुस्तक पुरातत्व विभागका लिपिविशेषज्ञ श्री हेमराज शाक्य तथा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका प्राध्यापक श्री टी. आर. वैद्यका सम्पादनमा प्रकाशित भएको छ । त्यसमा माध्यमिक कालका अनेक हस्तलिखित ग्रन्थहरूका पुष्पिका तथा सोही कालका केही शिलालेखहरू छापिएका छन् । श्री हेमराज शाक्यका संग्रहमा भएको हेबञ्जप्रकाश नामक ताडपत्रमा लेखिएको योटा तान्त्रिक ग्रन्थको पुष्पिका पनि त्यसमा छापिएको छ । सो पुष्पिकामा ग्रन्थ लेखिएको समय तल लेखेबमोजिम लेखिएको छ ।

“भगवति शाक्यसिंह परिनिवृत्ति शत १८०० वर्ष ११ मास ४ दिवस ५ शकान्ना (शकाब्दा ?) ११९४ भाद्र दिने १४ लिखितमिदम्... ..”

उपर्युक्त अवतरणमा निर्वाण संवत्को उल्लेख रमाइलो ढाँचाले गरिएको छ । पहिले १८०० भनी शत (शताब्दि)

भनी वर्ष ११ भनिएको छ । यताबाट १८११ साल भन्ने बुझिन्छ । विद्वान् प्राध्यापक महोदयले प्रस्तावनामा ५२८ पूर्व कृष्टाब्द बुद्धको जन्म संवत् (निर्वाण संवत् १) हो भनी लेख्नुभएको पुष्पिकामा लेखिएको वर्ष ११ लाई विचार नगर्नुभएर होला (पृष्ठ १२) । यस १८११ निर्वाण संवत्को समयमा १११४ शक संवत् भएको पनि उपर्युक्त पुष्पिकामा लेखिएको छ । शक संवत् ११९४ भनेको ११९४-७८-१२७२ सत्र भयो । यताबाट १८११-१२७१-५३९ पूर्व कृष्टाब्द भयो । यो संवत् सिलोनमा मानिएको बुद्धनिर्वाण संवत् ५४४ पूर्व कृष्टाब्दभन्दा ५ वर्ष फरक छ । हामी नेपालमा तेस्रो शताब्दीमा मानिएको भगवान् बुद्धको निर्वाण संवत् सिलोनमा मानिएको बुद्ध निर्वाण संवत् पूर्व कृष्टाब्द ५४४ भन्दा ५ वर्ष पछि भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

निर्वाण संवत्को प्रयोग लेखहरूमा भारत तथा नेपाल दुवै ठाउँमा विरलै पाइन्छ । हेब्रजप्रकाशमा कसो कसो पाइएको छ तथा यसमा शक संवत् पनि लेखिएको हुनाले

नेपाल उपत्यकामा तिनताक यस सम्बन्धमा के मान्यता रहेछ सो बुझ्न सजिलो भयो ।

अर्का एक जना पश्चिमका नेपाली राजाले आफूले गया (भारत)मा राखेको घौटा शिलालेखमा निर्वाण संवत्को प्रयोग गरेका छन् । ती दुर्लुका राजा कालचल्लमा छोरा अशोक चर्ले हुन् । अशोक चर्लका गयाका उपर्युक्त शिलालेखमा "भगवति परिनिर्वृत्ते संवत् १८१३ कार्तिक वदि १ बुध" मात्र लेखिएको हुनाले यस संवत्अनुसार बुद्धको निर्वाण संवत्को हामीले जानेका संवत्सित भएको सम्बन्ध निर्णय गर्न नसकिने हुनाले आधुनिक विद्वान्हरूले यसलाई सिलोनमा चलेको निर्वाण संवत् मानेका छन् । यताबाट यो १८१३-५४३-१२७० सन हुन्छ । स्वर्गीय डाक्टर मेघनाथ शाहका मतबमोजिम भारतीय शिलालेखहरू मध्ये बुद्ध निर्वाण संवत् उपयोग गर्ने यो एक मात्र शिलालेख हो । माथि उल्लेख गरिएको हेब्रजप्रकाशका हिसाबबमोजिम १८१३-५३९-१२७४ ई. सन हुन आउँछ ।